

**XORAZMSHOHLAR DAVLATINING XIII-XV ASRLARDAGI
TASHQI SIYOSIY ALOQALAR**

Yusupov Jaloladdin Jamoladdin o'g'li

Urganch davlat universiteti

Tarix yo'nalishi magistranti.

Annotatsiya: Maqolada Xorazmshohlar davlatining XIII-XV asrlardagi tashqi siyosiy aloqalar va siyosiy tarmoqlari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: turkiy, saljuqiylar, noib, Anushteginlar, Anushtegin, qipchoqlar, turkmanlar, Mozandaron, Arron, Ozor, Shivan.

Аннотация: В статье рассматривается внешний вид государства Хорезмшахов в XIII-шиваны написано о политических связях и политических сетях.

Ключевые слова: тюрки, сельджуки, наместник, ануштегины, ануштегины, кипчаки, туркмены, мозандароны, арроны, озоры, шиваны.

Abstract: In the article, the exterior of the Khorezmshah state in the XIII-XV centuries written about political connections and political networks.

Key words: Turkic, Seljuks, deputy, Anushtegins, Anushtegin, Kipchaks, Turkmens, Mozandaron, Arron, Ozor, Shivan.

Asosiy qism: XI asr va XII asrning birinchi yarmida Xorazm saljuqiylar davlati (G'aznaviylar davlati xarobalarida XI asrda tashkil topgan) tarkibiga kirgan. Xorazmning XI asrdagi yuksalishi turkiylar sulolasiga mansub xorazmshohlar siyosati bilan uzviy bog'liq.

Mazkur sulolaga saljuq amirining tashtdori Anushtegin asos solgan. Sulton hammomchilari mahkamasining sardori bo'lgan Anushtegin Garchoi Malikshoh (1072-1092 yy.) saroyida yuksak martabaga erishgan. U rahbarlik qilgan mahkama zimmasiga Xorazmni boshqarish ham yuklangan. 1077-yilda Malikshoh Anushtegin Garchoini Xorazmga noib etib tayinlaydi va Xorazmda Anushteginlar sulolasi hukmronligi boshlanadi. Anushteginlar turkiylar sulolasidan bo'lib, o'sha paytda, Osiyoda hukmronlik qilgan uch buyuk sulola: Anushteginlar, Saljuqiylar va G'aznaviylar bir negizdan kelib chiqqan. 1097-yilda Anushtegin vafot etgach, Xorazm noibi etib Ekinji ibn Qorachar tayinlanadi. Biroq u o'sha yili noiblikdan chetlatilib, uning o'rniga Anushteginning o'g'li Qutbiddin Muhammad (1097-1127 yy.) qo'yiladi. Garchi, u "Xorazmshoh" unvonini tiklab, shu nom bilan ulug'lansa ham Saljuqiylarning sadoqatli noibi bo'lib qoldi. Qayta tiklangan xoramshoh mansabiga sazovor bo'lgan Anushtegin nabirasi Otsiz Xorazm mustaqilligi yo'lida astoydil harakat qilgan. Xorazmshoh Otsiz (1127-1156 yy.) saljuq sultoni Sanjarga qarshi

muvaffaqiyatli kurash olib borgan. U mug'ombir diplomat va qat'iy sarkarda bo'lib, mustaqil tashqi siyosat yuritadi. Chunonchi, u o'z hukmdori Sanjarning ruxsatisiz qipchoqlar va turkmanlarga qarshi urush boshlaydi. 12-asrning boshida O'rta Osiyoni sharq tomondan yangi istilochilar - qoraxitoylar bosib oladilar.

Sulton Sanjar o'zining yaqin qarindoshi bo'lgan samarqandlik qoraxoniylar xoni Mahmudga yordamga keladi. Qoraxitoylarga qarshi Samarqand yaqinida bo'lib o'tgan jang Sanjarning to'la mag'lubiyati bilan yakunlanadi. Xorazmshoh Otsiz Sanjarning mag'lubiyatidan ustalik bilan foydalanib 1141-yili Marvni ishg'ol etadi, 1142-yili esa Nishopurga yaqinlashadi. 1156-yili Otsiz vafot etadi va uning o'g'li Elarslon (1156-1172 yy.) xorazmiylar davlatini mustahkamlashni davom ettirib, Dixistonni tevarak-atrofdagi yerlarga qo'shib oladi. Elarslon o'ziga voris etib o'g'li Sultonshoh Mahmudni (1172-1193) tayinlaydi, biroq to'ng'ich o'g'li Takash ukasi hokimiyatini tan olmay, unga qarshi kurash boshlaydi. Natijada toju-taxt uchun kurash boshlanadi, bu kurash 21 yil davom etib, unda Takash g'olib keladi. Uning o'g'li Tekesh (1172-1200 yy.) 1187-yili Nishopurni, 1192-yili esa Marvni bosib oladi. 1194-yili g'arbiy saljuqlar sultonini qaqshatqich mag'lubiyatga uchratib, Eronning butun sharqiy qismini egallab oladi. 1195-yili Tekesh abbosiy xalifa qo'shinini tor-mor qilib, Iroqga bostirib kiradi. O'z mamlakati hududlarini ikki karra kengaytirgan va qudratli davlat barpo etgan xorazmshoh Tekeshni Xorazmning eng iste'dodli hukmdori deb e'tirof etish mumkin. Uning siyosati kamchiliklaridan biri qipchoq harbiy aristokratiyasiga ko'rsatilgan homiylik bo'lgan. Qipchoqlar Tekesh rafiqasi xayriohligidan foydalanib davlat ishlariga ko'proq ta'sir ko'rsatishga intilgan. Turkiy "qo'mondonlar"ning davlat ishlariga o'zboshimcha aralashuvi keyinchalik Tekesh o'g'li Muhammad zamonida Xorazm davlatining parchalanishiga sabab bo'lgan. Alovuddin Muhammad (1200-1220) davrida mamlakat hududi yanada kengaydi.

1210-yilda Movarounnahrni Qoraxitoylardan tortib oladi. Uning davrida mamlakat qanchalik gullab-yashnamasin, mamlakat ich-ichidan yemirilib borgan. Xatto, sulton saroyida ham ichki nizolar avj olib, ularning boshida Turkon Xotun va qipchoqlar turgan. Sulton saroyidagi bunday nizolardan foydalangan mo'g'ullar 1219-1221-yillarda mamlakatning asosiy qismini bosib oladilar. Xorazmshoh Jaloliddin Manguberdi (1220-1231 yy.) 11 yil davomida Hindiston, Eron va Ozarbayjon hududlarida mo'g'ullarga qarshi mardonavor kurash olib boradi. 1231-yil avgustda Jaloliddin Manguberdi Ozarbayjonda halok bo'lgach, 154-yil hukmronlik qilgan Anushteginlar sulolasining hukmronlik davri tugaydi.

Xorazm Imperiyasi (1097-1231)

XIII asr boshlarida ko'chmanchi mo'g'ul qabilalarini Chingizxon o'z qo'l ostida birlashtirib, mo'g'ul imperiyasiga asos soldi. Bu vaqtda, Movarounnahr zaminida XI asrda vujudga kelgan Xorazmshohlar davlati ham kundan-kunga kengayib, qudrati ortib bormoqda edi. Chingizxon 1215 yilda Xitoyni bosib olgach, mo'g'ul imperiyasining g'arbiy chegarasi Xorazmshohlar saltanati bilan tutashadi. Ma'lum sabablarga ko'ra, ikki o'rtada chiqqan nizo qonli to'qnashuvga, oxir-oqibat Xorazmshohlar davlatining qulashiga sabab bo'ldi. Bugungi maqolamizda Chingizxon va sulton Aloviddin o'rtasidagi o'zaro nizoning paydo bo'lishi hamda mo'g'ullarning bosqinchilik yurishi haqida so'z boradi.

1216 yilda Chingizxon Xorazmshoh Muhammad elchi qilib yuborgan Bahoviddin Roziyni izzat-ikrom, hurmat va tavoze bilan kutib oladi. Elchilar Xorazmga qaytayotganda, mo'g'ul xoqoni sulton Aloviddin uchun juda noyob sovg'a-salomlar berib, elchiga "men – Mashriq hukmdori, sen – Mag'ribning hukmdori. Kel, oramizda do'stlik va tinchlik haqida qat'iy ahdnoma bo'lsin! Ikkala davlatning savdogarlari bordi-keldi qilishsin. Mening yerlarimdagi noyob va oddiy mol-buyumlar sen tomonga, sening mollaring men tomonga kelib tursin", deb yozilgan maktubni berib yuboradi.

O'z navbatida Chingizxon ham javob tarzida o'z savdo karvonlarini elchilar bilan Xorazmshoh davlatiga yuborgan. Bu savdo karvoniga elchi Mahmud Yalovich

Al-Xorazmiy, Aliakbar Xo‘ja Al-Buxoriy va Yusuf Kenka Al-O‘troriylar boshchilik qilgan. Mahmud Yalovich asli xorazmlik bo‘lgan. Ammo, u o‘z ona Vataniga xiyonat qilib, mo‘g‘ullarga sotilib ketgan edi. Tarixchi Shahobiddin An-Nasaviyning bergan ma‘lumotlarga qaraganda, Chingizxon Xorazmshoh Muhammad uchun turkiy odatga ko‘ra, tuya o‘rkachi barobar keladigan quyma oltin yuborgan. Bundan tashqari savdo karvonida qimmatbaho toshlar, nusub al-xutuvv (morj tishlar), qop-qop mushk (xushbo‘y moddalar), yoqut va tarqu deb ataladigan oq tuya yungidan to‘qilgan kiyimlar bo‘lgan. Sulton Aloviddin Chingizxon yuborgan elchilarni 1218 yilning bahorida qabul qiladi. Shunda elchilar Xorazmshohga mo‘g‘ul xoqonining maktubini topshiradilar. Bu xatni Bosh vazir Nizom Ul-Mulk elchilarni qabul qilish marosimida o‘qib eshittiradi

Xorazmshoh qo‘shinlari 1215-1217 yillarda Kermon, Belujiston, Makrom, Iroq, Mozandaron, Arron, Ozor yurti, Shivon va boshqa hududlarni egallaydi. Xorazmshoh davlatining sarhadlari Iroqdan Hindistongacha va Orol dengizidan to Hind okeanigacha cho‘zilib ketgan. Biroq, bu g‘alabalaridan sulton Aloviddin kibrga beriladi. U qoraxitoylarni mag‘lubiyatga uchratgach, o‘zini dunyodagi eng qudratli, yengilmas podshoh, deb e‘lon qiladi. Shu munosabat bilan o‘zini “Sulton Sanjar” va “Iskandari soniy” (ikkinchi Iskandar) deb atay boshlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Зиёев Н. З. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашлар тарихи. – Т.: Шарқ, 2001.
2. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Т.: Шарқ, 2000.
3. Муҳаммаджонов А.Р. Ўзбекистон тарихи (IV асрдан XVI аср бошларигача). – Т.: Гофур Фулом, 2004.
4. Сағдуллаев А. Ўрта Осиёнинг қадимги тарихи. – Т.: Қомуслар, 1998.
5. Сағдуллаев А. С. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
6. Sodiqov H., Jo‘rayev N. O‘zbekiston tarixi (Turkiston Chorizm mustamlakachiligi davrida). 1-kitob. – Т.: Шарқ, 2011.